

među dubrovačkim intelektualcima te sanja da se preseli u te krajeve (v. J. Bratulić, uvodno poglavlje *A. Fortis i njegov Put po Dalmaciji*, str.V-XXIV).

On putuje Dalmacijom po nalogu i uz podršku različitih inozemnih mecena. Čak je svojedobni "turoperator" jer organizira putovanja Engleza po našim krajevima.

Pri obilasku pojedinih krajeva na obali, na otocima i u zaleđu njega će, dakako, zanimati starine. Ali vrlo će detaljno opisati (a katkad i priložiti crteže) sastav ili "narav" tla, zatim poljoprivredu, stočarstvo, trgovinu. Ne jednom obrecnut će se na primitivnu zemljoradnju, govorit će o "barbarskom" načinu obrade zemlje, zalagati se za uvođenje novih kultura (kesten). Neće predvidjeti gospodarske prilike i položaj stanovništva za turske i za austrijske vladavine.

I još nešto, osim o Morlacima i o njihovim praznovjericama (koje osim u poznatom poglavlju i na drugim mjestima spominje, ali ih, na našu žalost, ne opisuje), on govori i o drugim slojevima stanovništva, naročito o onim obrazovanim. Kazalo osobnih imena, koje je sadržano u ovoj knjizi uz kazalo zemljopisnih naziva, potvrdit će Fortisovo poznavanje ne samo plejade uglednih i obrazovanih suvremenika nego i gotovo svih književnika i obrazovanih ljudi što ih je Dalmacija dala u prethodnim stoljećima. Uzorak je u tom pogledu odlomak *O književnicima i slikarima koji su se rodili i proslavili u 16. stoljeću u Šibeniku* (str.90-97).

Ne mogu prosuditi koliko su valjana Fortisova prirodnjačka zapazanja. Ali čitanje njegove knjige sada, nakon više od dvjesto godina, navodi na pomisao kako je to djelo, i u svijetu a i kod nas, zapravo jednostrano čitano i tumačeno. Jer ni Morlaci ni Hasanaginica, ni onda kao ni danas, nisu živjeli sasvim odvojeno od svih drugih slojeva s kojima se Fortis družio i od kojih je, tj. uz pomoć kojih je, o Morlacima saznavao. Iako taj kontakt izravno ne opisuje, on piše o prirodnim i gospodarskim okolnostima koje su te slojeve međusobno povezivale. U "kontekstu" Morlaci i Hasanaginica zvuče malo drugačije.

DUNJA RIHTMAN-AUGUŠTIN

Katherine Verdery, *Transylvanian Villagers: Three Centuries of Political, Economic and Ethnic Change*, University of California Press, Berkeley 1983, 431 str.

Evropski su etnolozi godinama mogli kritizirati svoje američke kolege da u etnološkim istraživanjima u Evropi nedovoljno tretiraju historijsku dimenziju bez koje se teško može razjasniti bilo koja pojava na starom kontinentu. No, nakon pojave knjige *Transylvanian Villagers* K. Verdery, ovakve kritike više neće biti moguće. To je, naime, prva studija američkih istraživača u jugoistočnoj Evropi kojom se sistematski, detaljno i teoretski utemeljeno istražuju određeni aspekti života u jednoj regiji tokom relativno duga historijskog razdoblja. Uvjerena da je sudbina nekog lokalnog, seoskog stanovništva čvrsto povezana s događajima na nacionalnom i internacionalnom planu, autorica je preuzela težak zadatak da opiše etničke, ekonomske i političke procese u kontekstu koji se proteže od sela Bintinti (Transilvanija) do Habsburškog carstva i Evrope uopće, a vremenski od 16. stoljeća do sedamdesetih godina našega stoljeća.

Osnovna teza njene knjige je da su ekonomski, etnički i politički odnosi čvrsto isprepleteni pa je tako specifična etnička situacija uvijek posljedica određenog ekonomskog i političkog razvoja. Etnicitet je, stoga, proizvod historije, a ne "prirodna" kategorija. Pošavši od te pretpostavke, a s ciljem da razjasni kako se u transilvanijskom dijelu današnje Rumunjske razvila vrlo složena etnička struktura stanovništva, autorica je morala naširoko analizirati polagan i nejednak razvoj kapitalističke ekonomije unutar Habsburškog carstva i usporedo nastojanja vladajućih elita da izgrade nacionalnu državu po uzoru na slične u Evropi. K. Verdery je preuzela Barthovo shvaćanje etniciteta kao funkcije interakcije društvenih grupa koje se međusobno natječu za ograničene resurse unutar neke šire ekološke (društvene) sredine. No ona je nadišla Bartha, dodavši njegovom konceptu dimenziju političke hijerarhije i moći, te stavivši etnički fenomen u kontekst teorije "svjetskog sistema" nejednakog razvoja, političke modernizacije i "svjetske kulture" (radovi Wallersteina, Tillya i Wolfa).

Najvažniji i originalni doprinos knjige K. Verdery je upravo u tom novom pristupu istraživanja etniciteta kojim se jedan stari koncept tretira u suvremenoj društvenoj teoriji.

Autorica je svoje teorijsko polazište detaljno argumentirala arhivskim i terenskim podacima. Opširni je materijal pregledno organiziran po glavnim temama (politička centralizacija, ekonomski razvoj, interetnički odnosi) i kronološki, po glavnim razdobljima transilvanijske povijesti. Pri tom se autorica trudila da predstavi kako nacionalnu/internacionalnu perspektivu tih događaja, tako i lokalnu perspektivu stanovnika sela Bintinti, njihovo iskustvo u ekonomskim transformacijama i razvoju etničke i političke svijesti.

U prvom nas poglavlju K. Verdery upoznaje sa suvremenom socijalističkom Rumunjskom ukazujući na povezanost između državne politike kao što su industrijalizacija, kolektivizacija, agrarna reforma, nacionalizam i ideologija, i života u selu (uloga zadruga, seljaka-radnika, promjene u međuetničkim odnosima). Posebno je zanimljiv pomak u "etničkim oznakama" kod njemačke manjine: od relativna bogatstva kao tradicionalne "etničke" razlike prema jeziku, religiji i nekim aspektima "nacionalnog karaktera" kao oznaka posebnosti. No važnost etniciteta uopće smanjuje se paralelno s homogenizacijom statusa, odnosno ograničenjem mogućnosti za ekonomsku konkurenciju između Rumunja i Nijemaca.

Autorica zatim istražuje kako su suvremeni društveni/kulturni oblici uzrokovani procesima u prošlosti. U drugom i trećem poglavlju analizira proces izgradnje austrijske države do 1848. godine i uvođenje regulirane ekonomije, pod utjecajem razvoja na zapadu Evrope. Pokušaj centralizacije izazvao je otpore u različitim dijelovima Carstva i uzrokovao nove oblike suparništva i hijerarhije, što je rezultiralo intenziviranjem etničke svijesti i nacionalnim pokretima. Naredna dva poglavlja obrađuju promjene u Transilvaniji između 1848. i I svjetskog rata te odnose u selu Bintinti početkom stoljeća. Na nacionalnoj razini važno je ukinuće kmetstva, vlast Mađara, zaostala poljoprivredu, strana industrijska poduzeća te razvoj birokracije i nacionalističke svijesti

(mađarske i rumunjske). Na seoskoj razini posjedovanje su znatne razlike u posjedovanju i obradi zemlje od strane Mađara, Nijemaca i Rumunja, te politički konflikti i kulturna segregacija među njima.

Sljedeće poglavlje analizira zbivanja u Transilvaniji od 1918. (kada je ušla u sastav novoformiranog rumunjskog kraljevstva) do II sv. rata. Drugačiji politički kontekst i industrijalizacija izmijenili su još jednom međudnose etničkih grupa jer su se rumunjskim seljacima kroz agrarnu reformu, rad u industriji i obrazovanje prvi put otvorile mogućnosti za socijalno napredovanje.

U zaključnom dijelu K. Verdery sažima argumente koji ukazuju na to da se u Transilvaniji etnički identitet mijenjao ovisno o političkim i ekonomskim promjenama. U doba feudalizma etnička pripadnost se uglavnom poklapala sa staležom u društvenoj hijerarhiji i u nekim slučajevima s ekskluzivnim teritorijem. U kasnijem procesu centralizacije države etnički identitet je ojačao, postao više individualan nego kolektivan (odnosno staleški), jasno se vezao uz klasnu svijest i postao nužan preduvjet za mobilizaciju u nacionalističke pokrete protiv vladajućih elita. Autorica svojom argumentacijom određuje odnos između etničkog identiteta i suvremenosti: nasuprot uvriježenom mišljenju da suvremene nacionalne države eliminišu potrebu za etničkim identitetom i grupiranjem, Verdery dokazuje da upravo jačanje države, zajedno sa širenjem kapitalizma, izaziva i produbljuje etničke sukobe.

Trebalo bi na kraju dati nekoliko kritičkih primjedbi koje mi se čine važnim iako se ne odnose na središnju argumentaciju knjige. Prvo, autorica se ogradila od analize "objektivnog, kulturnog sadržaja etniciteta" i tretirala ga uglavnom kao produkt društvene interakcije. Međutim, možda je ipak trebalo tom u osnovi funkcionalističkom konceptu etniciteta dodati malo "mesa". Načini na koji se etnicitet izražava, njegove simbolizacije, rijetko su npr. pasivni rezultat društvene interakcije. Ljudi ih prenose, uče, internaliziraju, stvaraju i rastvaraju; one prožimaju njihovu djelatnost, pogled na svijet i iskustvo. Povijesni proces učenja, stvaranja i izražavanja etniciteta nije

dovoljno obrađen u ovoj studiji, no jasno je da je taj aspekt i najteži za istraživanje.

Drugo, autorica je koristila arhive pomoću prevodioca te skraćeno citirala arhivske dokumente (koji su u originalu na latinskom i mađarskom jeziku), što bi vjerojatno izazvalo kritike historičara. Interes za kombiniranje povijesnih i antropoloških istraživanja koji je u porastu posljednjih godina izazvao je određena metodološka pitanja. Antropolozima bi bilo lakše kad bi već bilo više objavljenih studija socijalno-historijske orijentacije. No budući da to nije slučaj, antropolozi moraju često sami "kopati" po originalnim dokumentima - za što najčešće nisu adekvatno obrazovani - da im posluže kao dodatni izvor za izgradnju "subjektivne dimenzije historije" (tj. "domaće perspektive"). S druge strane, povjesničari uglavnom tretiraju arhivski materijal kao primarni izvor iz kojeg se korak po korak rekonstruira "objektivna historija". Bilo bi korisno kada bi historijski orijentirani kulturni antropolozi, uključivši autoricu ove knjige, eksplicirali svoje metode i ciljeve u upotrebi povijesnih dokumenata.

Konačno, željela bih se dotaći problema na kojeg se K. Verdery samo marginalno osvrće (str.9,25-26 i 373.bilješka 5), koji mi se čini vrlo važnim. Govoreći o teoriji ekonomske zavisnosti u kapitalističkom svijetu, autorica napominje da su je već iznijeli neki rumunjski ekonomisti početkom 20. stoljeća. No, budući da se ta teorija često javlja kao razumijevanje svijeta iz "domaće perspektive" (*native understanding*), ona sumnja u njenu analitičku vrijednost. Iako treba uzeti u obzir mišljenja i informacije domaćih ljudi o vlastitom društvu i njihovu položaju u njemu, ne treba ta mišljenja smatrati adekvatnim znanstvenim modelima (str.373, bilj. 5).

Kao "domaći" kulturni antropolog koji radi u području ne mnogo udaljenom od onog u kojem je istraživala K. Verdery, nije mi bilo ugodno pročitati ove retke. Po mom se mišljenju adekvatnost nekih znanstvenih modela može mjeriti samo uspoređujući ih s drugima u kontekstu općeg razvoja određene discipline u *nekom određenom razdoblju*, a ne može ih se odbacivati naprosto zato što su "urođenički". Kritička je antropologija već

odavno odbacila takve stavove kao izraz imperijalističkih odnosa u svijetu. Sadržaj znanstvene discipline gradi se kao zajedničko dobro znanja i interpretacija na temelju kako "domaćeg" tako i "stranog" istraživačkog rada; nema "nacionalnih" znanosti. S druge strane, slažem se s mišljenjem autorice da antropolog može interpretirati kulturnu sredinu koju istražuje samo sa svog vlastitog stanovišta i da rezultat njegova rada nikada nije "fotografija" te sredine (što uostalom važi i za domaće i za strane istraživače). Stoga je krajnji cilj antropologije interpretacija, razumijevanje i omogućavanje "kulturnog dijaloga".

Usprkos ovim kritikama, relativno marginalnim za središnju temu *Transylvanian Villagers*, knjiga K. Verdery je značajna i temeljita studija koja zaslužuje pažnju ne samo istraživača evropske kulture, nego i svih drugih koji se bave problemom etniciteta i modernizacije.

OLGA SUPEK

The Peasant and the City in Eastern Europe. Interpenetrating structures, Irene Portis Winner i Thomas G. Winner (editors), Schenkman Publishing Company, Inc., Cambridge, Massachusetts, 1984, 279 str.

Knjiga *The Peasant and the City in Eastern Europe* sadrži šesnaest referata održanih na međunarodnim skupovima u SAD između 1973. i 1979. godine. (Zanimljivo je uočiti kako je zbornik izašao tek 1984.!). Zbornik s tako široko određenom temom sadrži i vrlo raznorodne priloge. Autori priloga su raznih struka (historičari, etnolozi, sociolozi, lingvisti i književni teoretičari) i pristupaju pitanju odnosa selo - grad s teorijsko-metodičkih postavki i interesa svojih struka. Raznorodnost priloga otežava dublje zalaganje u cjelovitost problematike odnosa sela i grada. Pri tom naročito nedostaje etnološka obrada teme. Činjenica da su autori pripadnici različitih kulturno-znanstvenih tradicija pojedinih zemalja istočne Evrope još je jedan činilac raznorodnosti ovog zbornika. S druge strane, može se uzeti